

tozásához járul hozzá, új tulajdonos veszi birtokba az adott térséget/objektumot, egyes területeket összevonnak, másokat felosztanak apróbb részekre. Ez számos új megnevezés kialakulásához vezet, melyek felgyűjtése halaszthatatlan, mivel hozzátartoznak a térség helynévanyagának egészéhez.

A helynevek használata, ismertségi foka viszonylagos, ember és táj kapcsolatának intenzitásából adódik, mivel egyetlen adatközlő sem ismeri teljesen a település határát. Az idősebb korosztály többé-kevésbé ismeri a faluja határát. A középkorúaknál gyakran tapasztaltam, hogy ismeri az adott terület megnevezését, de nem tudja behatárolni. Ezzel szemben a fiatalok csak a jellegzetesebb/közismert dűlőneveket ismerik, néha csak halomásból.

Irodalom:

BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY 1993. *Magyarlakta települések Káptálján*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.

FNESZ.⁴ = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest.

KÁL MÁN BÉLA 1969. *A nevek világa*. Budapest.

KASZÁS JÓZSEF 1974. Párhuzamos és többszörös névadás Alsólendva és környéke földrajzi neveiben. In: *A hungarológiai intézet tudományos közleményei* 6. március.

LŐRINCZE LAJOS. Földrajzineveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 13: 3–27.

MKOH 1903 = *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára 1902*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

PESTY FRIGYES kéziratos helynévgyűjtése 1864. Ugocsa megye. OSZK, Mikrofilmtár.

SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye*. Budapest.

SZABÓ T. ATTILA 1940. A személynevek helyneveinkben. In: *Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Néprajzkutató Intézetéből*. Szerk. CSÜRY BÁLINT. Debrecen.

KOCÁN BÉLA

KECSKEMÉT ELSŐ HIVATALOS UTCANEVEI (A „HÁROM VÁROS” TÜKRÉBEN)¹

1. Utcanevek a török korban

„Rossz szomszédság török átok – tartja a közmondás. Nehéz lenne (ha nem lehetetlen) bebizonyítani, hogy e summás megállapításnak mennyi az igazságtartalma, de azt biztos állíthatjuk, hogy az átok nem fogott a Duna–Tisza közének három jelentős településén. A három szomszédos város: Cegléd, Kőrös (a későbbi Nagykőrös) és Kecskemét sorsa évszázadokon keresztül összekapcsolódott a barátság, érdekszövetség, közös bíráskodás révén. Igen korán, már 1368-ban együtt említi őket egy határjárás eredményét

¹ Köszönet Péterné Fehér Máriának, Keményné Pintér Ilonának és Papp Imrénének, akik önzetlen munkájukkal hathatósan segítették kutatómunkámat.

rögzítő jelentés (BÁRTFAI SZABÓ 1938: 86). Az ott olvasható „trium oppidorum seu villarum” alternatívából természetesen mindhárman az oppidum-státuszt választják. Később a szultántól kapott ház-városi rangban is osztoznak. Bár a hasonló adottságok ellenére három különböző, egymástól markánsan elütő városarculat jött létre, és ez a névanyagban is megmutatkozik, Kecskemét közterületi neveinek vizsgálata során időnként érdemes mégis egy-egy pillantást vetni a „szomszédokra”, hol a párhuzam, hol pedig a különbség megvillantása okán.

A török hódoltságot – bár eltérő mértékben – természetesen mindhárom város meg-
szenvedte, ám a Duna–Tisza közén elpusztult 37 település életben maradt lakói számára mégis a legbiztonságosabb menedéket jelentették. Kecskemét – mostoha földrajzi adottságai ellenére – korán kiemelkedett környezetéből, és már a XIII. század folyamán a kunok székvárosává vált. Elsősorban helyzeti energiáinak köszönhette felemelkedését, hiszen az észak–déli és kelet–nyugati irányú útvonal metszéspontjában kialakult város-mag ideális volt vásárok tartására. Mivel a gyenge termőképességű homokos talaj nem volt alkalmas arra, hogy az egyre növekvő népesség megélhetését biztosítsa, ezért a város az 1700-as évek közepéig hatalmas pusztákat bérelt, és főként szilaj állattartásra és marhakereskedelemre rendezkedett be. „Leghűségesebb” ellenségét, a futóhomokot leküzdve Kecskemét töretlenül haladt előre – a mai megyei jogú város státuszaig.

A sok rossz mellett néhány „ajándékot” is kapott a törököktől mindhárom város, például első utcaneveit. A budai szandzsák első három összeírásában (közli KÁLDI-NAGY 1985) ugyanis még utcánként vették a lakosokat nyilvántartásba. 1546-ban és 1559-ben az alábbi nyolc kecskeméti „ucca” neve szerepelt a lajstromokban: *Nagy ucca*, *Szentmária ucca*, *Új ucca*, *Kozma ucca*, *Varga ucca*, *Szentlőrinc ucca*, *Oskola ucca*, *Gyümölcs ucca*. 1562-ben az *Új ucca* *Kun uccára* változik (feltehetőleg a közben nagy számban beköltözött lakók nemzetisége után), és kiegészül a névsor a *Körös uccá*-val, valamint a *Lomlik ucca* nevével. Ez utóbbi mellett kérdőjelet találunk, amely valószínűleg hibás olvasatot jelez (KÁLDY-NAGY 1985: 347), de mivel a lakosság 1580-as és 1590-es összeírásában már nem tüntették fel az utcaneveket, nem tudjuk, hogy melyik utca nevének eltorzult változata lehet.

Kecskemét tudós történetírója, HORNYIK JÁNOS más forrásokra hivatkozva ugyan-
ebből a korból öt utcanevet és egy városrésznevet sorol fel, azonosítva a megírás idején (a XIX. század közepe) használatos nevekkel: „Ez előtt háromszáz évvel, az 1591–1602-
ik évekről fennmaradt egyik legrégebb jegyzőkönyvünkben a városnak öt utcáját és egy nagyon régi városrészt találunk följegyezve, úgymint a *Pálkai utcát*, mely most a halasi nagy utca; *Nagy utcát*, mely ma vásári nagy utca; *Gyümölcs utcát*, mely most a piactól a Széchenyi-téren, azután a Kápolna utcán át a homoki kapuhoz a legrégebb szőlőig kivezet; a *Körös utcát*, melynek mai neve *Kőrösi nagy utca*; és a *Szentlőrinczi utcát*, vagyis a mostani Csongrádi nagy utcát.” (HORNYIK 1927: 20)

Ugyancsak ő említi munkájának 74. jegyzetpontjában Kecskemét első városrészne-
vét is, a *Burgundiá*-t, hivatkozva arra az 1600-ból származó jegyzőkönyvi feljegyzésre, amely a tatárhadak által elrabolt kecskemétiakat sorolja fel utcák szerint: „Ugyanazon följegyzésből, melyben az imént elsorolt öt utca neve megemlítetik, tanuljuk azt is, hogy a városnak déli része, a Halasi és Vásári nagy utcák közt a *Picsó* folyását környező városrész akkor *Burgundia* nevezetet viselt. Korunkban e név a használatból már

majdnem kiveszett, mert csak Burga néven így is nagy ritkán említettett, jelenben pedig az élő nemzedék így is alig ismerné, ha a 32 év előtt egész városra nézve megállapított utca nevek közé, e sorok írójának fentebbi adattal indokolt szorgalmazására e városrész egyik köze Burga utcává nem kereszteltetik.” (uo.). A *Burgundia* névvel más településen is találkozhatunk, pl. Debrecenben (FNESz.⁴ I. 266) vagy Kalocsán (ASBÓTH é. n. 24 – A kéziratban lévő anyagban kétféleképpen is megtalálható ez a név: egyrészt 18. századi városrésznévként, másrészt utcanévként. A szerző feltevése szerint a középkorban betelepedett nyugat-európai iparosok szolgálhattak a névadás alapjául).

Az idézet is mutatja, hogy Kecskemét főjegyzője, a város történetének megőrkítője milyen fontosnak tartotta a hagyományőrzést a névhasználatban is. Két jeles munkájában több alkalommal kitér névtani kérdésekre. Egy helyütt a régi dűlőnevek eltűnése miatt sajnálkozik (HORNYIK 1928), máshol a város nevét etimologizálja (HORNYIK 1927: 6): az összetétel első tagját összefüggésbe hozza a kecsketenyésztéssel, a második tagot („mét”) pedig a *menet* ’járás (legelő)’ összevont alakjának tekinti. A „Földrajzi nevek etimológiai szótára” (FNESz.⁴ I. 704) szerint az előtagban valóban a *kecske* állatnév rejlik, ám az utótag kikövetkeztetett alakjában – *med* – egy régi, ma már önállóan nem élő szavunk, a ’száraz meder, időnként kiszáradó ér’ rejlik, amely a *meddő*-vel tartozik egy családba. Kecskemét nevének eredetét sokan, sokféleképpen magyarázták, de abban valamennyien egyetértettek, hogy a *kecske* nem hiányozhat az etimológiából. Az állattenyésztés, a pásztorkodás, az állati termékek feldolgozása kezdettől fogva a fő megélhetést jelentette a lakosságnak, az állatokkal való kereskedés, a vásártartási jog pedig a legfőbb városképző erőként működött a településen.

Míndezen összefüggésbe hozható a defterlajstromban szereplő egyéb adattal is, nevezetesen a *Nagy utca* nevével. KÁLDY-NAGYTól tudjuk, hogy az 1562-ben összeírt 31 pásztorból 19 a *Nagy utcá*-ban lakott, ahogy a legtöbb juhos gazda is. Ezek természetesen a vagyonosabb réteget alkották, a „nagy” elnevezés egyik jelentését: ’jelentős szerepű’ (TESz. II. 993) mintegy illusztrálva. Gyermekkori emlékeim között felrémlik, hogy szülőfalumban, Tarcalon az öregek a *Fő utcá*-t mindig *Nagy utca*-ként említették. Feltehetőleg más vidékeken is így volt ez. HORNYIK idejében az egykori kecskeméti *Nagy utca* a *Vásári nagy utca* nevet viselte, jelezvén, hogy a vásár mennyire meghatározó volt a település életében. Természetesen ez volt a legsűrűbben lakott utcája, hiszen itt 1546-ban 132 családfő, 1559-ben 167 családfő és 1562-ben 110 családfő élt, míg a többi utcában csak 20-30, illetőleg 40-60 családfő élt, kivéve a Varga utcát, ahol átlag 10 családfő lakott (KÁLDY-NAGY 1985: 347).

Cegléd és Nagykőrös lélekszáma a kecskemétinél sokkal csekélyebb volt a török korban, természetes tehát, hogy jóval kevesebb utcanévet találunk az összeírásokban. Összehasonlításuként közöljük a három városban összeírtak számát (KÁLDY-NAGY 1985: 164, 388, 347):

Cegléd	Kőrösön	Kecskeméten
1546-ban: 302	1546-ban: 210	1546-ban: 471
1559-ben: 258	1559-ben: 140	1559-ben: 492
1562-ben: 252	1562-ben: 303	1562-ben: 758
1580-ban: 290	1580-ban: 269	1580-ban: 1421
1590-ben: 299	1590-ben: 193	1590-ben: 721

A *mahalle* megjelölésen – olvashatjuk KÁLDY-NAGY GYULA másik munkájában (1977: 41) – a törökök egy-két utcából álló házcsoporthoz értettek. Ceglédén mindössze két városnegyednyi lakost jegyeztek fel, ezek a *Szentmiklós ucca mahalléban* és a *Nagy ucca mahalléban* laktak (KÁLDY-NAGY 1985: 164). Nagykőrösön 1546-ban és 1559-ben a következő elnevezések voltak: *Nagy ucca mahalle*, *Újfalva ucca mahalle* és *Kápolna ucca mahalle*. Ez a felsorolás kiegészült még az *Új ucca mahalle* névvel. (KÁLDY-NAGY 1985: 388). Ebből a rövid összevetésből az is kitetszik, hogy mindegyik településen volt *Nagy utca*, még ott is, ahol két utcát neveztek meg mindössze. Az összeírásokból különben arra is lehet következtetni, hogy egy-egy településre mennyire volt jellemző a városias utcastruktúra. A Budai szandzsák összeírásait tartalmazó kötet térképének tanúsága szerint összesen 14 település kapott „város” minősítést: Tata, Buda, Óbuda, Marosa, Visegrád, Ráckeve, Földvár, Buják, Vác, Pest, Szekcső, Cegléd, Kőrös, Kecskemét, de ezek között alig van olyan, ahol az összeíró utcákat is megkülönböztetett volna. A három város mellett csak Pest és Buda utcái vannak felsorolva.

A török kori nevek alapján megállapíthatjuk, hogy Kecskeméten a legjellemzőbb elnevezéstípus az irányjelölő (*Pálkai utca*, *Szentlőrinczi utca*, *Kőrös utca*; a *Gyümölcs utca* neve is ide sorolható, hiszen az egykori piactól a legrégibb szőlőig vezetett). Az elnevezést motiválhatta az utca egy-egy nevezetes épülete (*Oskola*, a *Szentmária* esetében pedig a Mária tiszteletére emelt kápolna), az utcában lakók foglalkozása (*Varga utca*), nemzetisége (*Kun utca*) is. Az *Új utca* neve értelemszerűen mindig átmenetinek tekinthető. A *Kozma* előtag talán személynévre vezethető vissza. Az irányjelölők közül három: a *Pálkai*, *Szentlőrinczi* és a *Kőrös utca* az azonos nevű városkapukhoz vezetett. Már HORNYIK JÁNOS is felfigyelt arra a jelenségre, hogy a *Pálkai* és *Szentlőrinczi utcák* eleinte a szomszédos településektől kapták a nevüket, és csak azok pusztulása után lett névadójuk a távolabbi *Halas* és *Csongrád*.

HORNYIKTÓL tudjuk azt is, hogy az ősi városmagnak milyen volt a védelmi rendszere: „...a város sánczalakú mély árokkal kerítve s annak belső partja tövisből korczott erős sövényvel volt szegélyezve. A város régi területének meghatározásához ezen ároknak maig is fennálló maradványai szolgáltatják az alapot. Ez árok és ennek fenntartására vonatkozó intézkedések még a török ideje alatt legrégibb jegyzőkönyveinkben gyakran előfordulnak, azután pedig folyvást, korunkig sokszor megemlíttetnek, mihez képest igen valószínű, hogy e védőöv még a török hódítás előtt nagy régen, sőt a város alapításakor keletkezett. A város főbejáratainál ez árok át volt hidalva s a hidak fölött erős rács-kapuk vezettek a városba, vastag tölgyfagerendákból összeácsolva, mely kapuk mindenikét egy-egy meghitelt állandó kapus őrizte, ki a kapu mellett számára fennálló házacskában lakott s naponkint korán hajnalban a kaput kinyitotta, estenkint pedig alkonyat után bezárta; háborús, vagy a közbiztonságra veszélyes időben éjjel-nappal felváltva fegyveres őrség volt a lakosok közül sor szerint a kapukhoz kirendelve. Ily kapu volt: a halasi, vásári, budai, kőrösi és csongrádi utcák külső torkolatán öt s ezeken kívül három kisebb: a homoki és vágó kapuknál kettő s a mostan Lovarda utca végén a harmadik, mely utóbbi a legrégibb kettős temetőhöz kijáratot szolgáltatott. A régi várost kerítő sánczárók nyomai némi megszakításokkal maig is fenn vannak még ... igen kevés kivétellel most is ott van a város széle, hol hajdan volt.” (HORNYIK 1927: 20).

A török hódoltság alól felszabadulva a kapuépítményeket lebontották, építőanyagukat felhasználták, az árkokat betemették. JUHÁSZ ISTVÁN „Kecskemét város építéstörténete” (1998) című munkájában részletesen bemutatja azt a folyamatot, amelynek során egyre zsúfoltabbá válik a belterület, növelve a tűzveszélyt is. Nagykőrös és Cegléd településformájával (akolkertek övezik a várost szétválasztván a lakó és a gazdasági funkciókat) ellentétben Kecskeméten nem alakult ki kétbeltelkűség, így az istállók és gazdasági épületek a lakóházak közé ékelődtek. A magisztrátus 1678-ban hozott rendelete kimondja, hogy csak a bíró és a tanács engedélyével lehet házat és/vagy istállót építeni, ellenkező esetben a gazdát megpálcázzák, a városból „szégyenvallással” kiküldik, az építményt pedig megsemmisítik. (JUHÁSZ 1998: 157.)

2. A településszerkezet változásai

Az 1800-as évek első felében, a földesúri terhek alóli megváltkozás után nagy arányú fejlődésnek indult a város, egyre inkább kinőve egykori városhatárát. Mivel sem víz, sem hegy nem áll útjába, a térbeli szerkezet időnkénti bővülése koncentrikus formában ment végbe (JUHÁSZ 1998: 68). A mai Kecskemét belvárosát lezáró körút ennek a védelmi rendszernek a nyomvonalán halad. Metaforikusan a város ütőerének is nevezhetjük a Buda(-Pest)–Szeged (tágabban: Nyugat-Európa és a Balkán) közötti ősi kereskedelmi út itt áthaladó szakaszát, de a többi kereskedelmi, marhahajtó útvonal is jelentősen formálta a település arculatát. Ennek modern emlékeként látható a főtéren az a térkompozíció, amelyen egy dombról körben lefutó szalagsor feliratai jelzik a közelebbi-távolabbi településekre vezető utakat.

A két leghatalmasabb városrendező ebben a korban a tűz és a víz. A „vörös kakas” Nagykőrösön is gyakori vendég volt, például az 1826-os tűzvész a fél várost elpusztította (GALÁNTAI 1927: 63), de Kecskemétet még sűrűbben látogatta (1596: a tatárok átvonulása nyomán 530 házból 253, 1678-ban szintén a fél város, a ferencesek temploma és kolostora és a reformátusok fatemploma, 1707-ben a rác betörés alkalmával 90 ház, 7 malom, 1718-ban 500 ház és 14 malom, 1727-ben és 1765-ben 100-100 ház égett le.). A legnagyobb tűzvész 1794. július 10-én tört rá a városra, ekkor 911 ház és 20 szárazmalom vált a lángok martalékává. Egy évvel később (november 3-án) a város 6., 7. és 8. tizedeiben tomboló tűznek 512 lakóház és 12 szárazmalom esett áldozatul. Az 1794-es tüzeset után rendeletet hozott a Magisztrátus, amelyben új és tágas utcák nyitását, a következő évben pedig a leégett részekben az utcák és épületek térképi ábrázolását rendelte el (JUHÁSZ 1998: 123–4, 158).

A kecskeméti „városrendezéshez” hozzájárult a homok, a szél és a földrengés is. A futóhomok ellen telepített szőlőket ugyanis nem volt szabad kiirtani, inkább a telkek megosztásával tették még zegzugosabbá a várost, vagy a vizesebb, alacsony fekvésű helyeken osztottak házhelyeket, ami nagyon sok gondot okozott később a vezetésnek. A belvíz különösen a mélyen fekvő Mária-városi telkek lakóinak életét keserítette (így pl. 1839-ben is) mindaddig, amíg Gyenes Mihály mérnök egy árokrendszerrel meg nem mentette a lakóterületet.

Az egykori kapukhoz több irányból érkező utak szabálytalan tereket eredményeztek. Ezek beépítetlenül maradtak, de két jellegzetes építményük azért általában volt. A messzebből hajtott állatok kővályús itatókutaknál, gazdáik pedig a borkimérésekben

csillapíthatták szomjukat. De sok más funkciót is betöltöttek ezek a terek. Pl. a *Vágó tér* (a mai Nyíri út és Nyíl utca találkozásánál a levágott sertések perzselésének, de egyúttal a paráznsággal vádolt nőszemélyek megszegényítésének színhelyéül is szolgált, hiszen pacallal a fejükön itt korbácsolták ki őket a városból (HORNYIK adatait felhasználta JUHÁSZ 1998: 73).

A városi lakosság száma egyre gyarapodott (egy 1787. évi összeírás szerint: 22 626 fő volt), így a városvezetésnek folyamatosan új házhelyekről kellett gondoskodni. Az új osztások szabályos utcahálózata már mérnöki munka eredményeként jött létre. 1750 táján osztották ki a sokáig *Újváros*-nak nevezett részt (a mai Czollner tér és Erzsébet körút között). 1815-ben került sorra az *Ürgés* nevű városrész. 1817-ben a Halasi kapun kívüli részt, a *Rávagy* teret kezdték házhelyként értékesíteni. 1819-ben a *Muszáj* következett, ahol mint neve is jelzi, nem szívesen építkeztek a lakosok (JUHÁSZ 1998: 117), a *Rávagy*-gyal ellentétben – tehetnénk hozzá. Kiskunfélegyházán is megfigyelhető két városrésznév elnevezésében a népnyelvi „ítélet”. A *Röktönváros* nevet olyan városrész kapta, amely azonnali beépítési kötelezettséggel egy kubikgödröktől szabdalt területen épült fel. A *Bánomváros* már a nevével is elárulja, hogy „Nagyon megbánta az igénylő, aki itt vett házhelyet magának” (FEKETE 2001: 41). Kecskeméten 1828-ban jelentős kiterjedésű osztás Máriavárosban volt. Az Ürgés, a Muszáj, a Vásár tér és a Disznóhizlaló telep folyamatos kiépülését az 1879-es térkép is jelzi.

A kecskeméti történeti úthálózatnak szinte festői leírását olvashatjuk JUHÁSZ ISTVÁN munkájában (1998): „Nemcsak helyi érdekeket elégítettek ki ezek a sugár irányú utak, hiszen rajtuk érkezett a központba a távoli települések ide irányuló forgalma is. Ugyancsak ezekbe a főutakba kapcsolódtak az általuk szabálytalan körcikkre szabdalt városrészeket behálózó utak jelentősebb gyűjtőszakaszai is. Így a halmazos városalaprajz útjaiba, a kapuktól befelé indulva jobbról-balról legalább öt-öt »oldalhajítás« kötött be. Miután a leghatalmasabb területetiséget a Csongrádi út szolgált ki, ezért itt tizenöt be-kötést számolhatunk meg. Természetesen az oldalágak is tovább osztódnak, végül a kapuktól befelé induló utak a fa ágaihoz, vagy gyökereihez hasonló alakzatot vesznek fel.” A kapuk és a város központja között szeszélyesen kanyargó utak (a Kőrösi, Csongrádi, Mezei, Halasi és Vásári utca) a kapuk felé egyre szélesedtek, ahogyan a legelőre kihajtandó csorda mérete is egyre nőtt. (Juhász 1998: 80, 82.) A mai úthálózat pókháló-szerűen szövi be a belvárost, megőrizve annak régi hangulatát. Az időről időre aktuálisává vált tervszerű városrendezés nagyrészt megkímélte a szabálytalan kis utcákat, térformákat, amelyek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Kecskemét szíve 1990 májusában a Magyar Nemzeti Örökség része lett.

3. A kecskeméti közigazgatási egységek történeti vázlata

A tizedekre való felosztás az 1700-as évek második felében már országszerte általános volt. Egyes településeken ez a közigazgatási egység a következő évszázadban is megmaradt; Cegléd például az 1880-as évek elején öt tizedből állott, s ezekhez kapcsolódott az Újváros. Nagykőrösön viszont a tizedeket már az 1700-as évek végén felváltják a járások, majd az 1880 utolsó napjára elrendelt népszámlálás előkészítése során az eddigi négy járásból tíz kerület lesz. A hivatalos ügyintézés azonban még a XIX. század első felében is kielégítőnek találta a házszámokkal történő azonosítást. Az utcanevek

használatát nem volt jellemző, az identifikáláshoz a két szomszéd vagy a házszám megjelölése is elegendőnek bizonyult. Talán a nagyszámú ragadványnév is közrejátszott a szokás kialakulásában (vö. ERDÉLYI 1978 és 1985). Kiskunfélegyháza kivételt képez 18. századi hivatali ügyintézésével, ahogyan FEKETE JÁNOSnál olvashatjuk: „Félegyházi sajátosság, hogy bár az utcanévrendszer korán kialakult, az azonosítás, tájékozódás utcanévpótló tényezője még sokáig a tized maradt. Más alföldi városokban (Kecskeméten, Szentesen, Békéscsabán, Szolnokon stb.) is élt a belterület tizedes beosztása, de korántsem kapott olyan közigazgatási szerepet, mint Félegyházán. A Kiskunság székhelyén a tanács és főbíró vezette rendészeti igazgatás felügyelete alatt álló tizedek az önkormányzat meghatározó szervei voltak.” (FEKETE 2001: 46)

Kecskeméten is jól működött a tizedrendszer, egészen az 1820-as évekig. Ismét HORNYIK JÁNOSnak az 1800-as évek közepén írt munkájából idézünk: „A város hajdan is tizedekre volt felosztva, mint most; azon különbséggel: hogy legrégebben csak négy, azután hat, a múlt század végén nyolcz, folyó év század elején tíz tized volt; 1827-ik év után a Mária városból lett a 11-ik tized. (...) Az összekötő vonalat a város térképén úgy kell képzeletben, vagy tényleg felrajzolva kiegészítenünk, hogy a most Czollner térnek nevezett külső piac s azon kívül eső városrésznek lementszetvén, elhagyassanak; továbbá elhagyandó még a 2-ik tizedből a Kis-Tabán házcsoportozata; a 4-ik tizedből az Alsó- és Felső-Tabán; a 6-ik tizedből a Buzaszentelő utcán, 7-ik tizedből a Czollner-téren kívül eső részek s a 9-ik, 10-ik és 11-ik tizedeket képező öt külváros egészen és akkor előttünk állandó a hajdani Kecskemét város területe: mert a Czollner-téren kívül eső városrész csak a múlt század közepén kezdett épülni s ezért korunkig „Uj Város” volt a neve; a külvárosok pedig még későbbben s többnyire folyó év század első három évtizedében épültek ... Mely rövid vázlat mutatja, hogy a hajdani Kecskemét város területe a mai belvárosnál jóval kisebb volt, az újváros és öt külváros leszámításával pedig a város mostani területének felét alig haladta meg.” (HORNYIK 1927: 20) A tizedek élén nagy hatáskörrel és tekintéllyel rendelkező tizedesek álltak, akik „hit alatt” szolgáltak.

A városhatár folyamatos bővülése hamarosan szétfeszítette az eredeti tizedrendszert. A külterületekből, szőlőkből kiszakított új osztások miatt már az 1820–32. évi állapotokat feltüntető térképen is 830–840 olyan építési telek számolható meg, amelyek az árok, tehát az akkori városhatár nyomvonalán kívül esnek. (JUHÁSZ 1998: 73). Az eredeti belterületet pedig a telekmegosztások, foghíjak beépítése zilálta szét. A PAPP LÁSZLÓ-féle rekonstruált térkép (1923) arról tanúskodik, hogy az 1821, 1822 és 1832. években utcanév alig-alig segített a tájékozódásban, mindössze a következő közterületi elnevezéseket találjuk rajta: *Budai-nagy utca, Körösi-utca, Temető-utca, Szolnoki-utca, Csongrádi-utca, Homoki-utca, Vásári-utca, Széles-utca, Fűzfás-utca*. A piacok közül az alábbiakat tüntették fel: *Búza-piac, Piac, Hal-piac, Széna piac*. (Ezen kívül szerepel még a *Déllő-tó, Gát ér, Picsó, Töltés, Köhid, Ref. Ecclesia fundusa, Szőlő, Közönséges legelő, Város kaszálója, Ref. Temető, Görög temető, Kath. Temető, Ó-temető, Cigányputrik* felirat is. (l. még HORNYIK 1927. térképmellékletét is.)

A XIX. század végére kaotikus állapotok alakultak ki a nyilvántartásban, a régi tizedeket tehát felül kellett vizsgálni. Az 1907. április 29–30-án tartott közgyűlés (Kgy. jk.: 1907: 350–78) az általános városszabályozási tervvel együtt megtárgyalta a helyzetet, és sokirányú változtatásról döntött. Újrarajzolták a tizedek határvonalait. A 10 új

közigazgatási egységet római számokkal jelölték meg, de a javasolt „kerület” helyett maradtak a „tized” megnevezésnél. Döntöttek arról is, hogy az egyes tizedeket a számon kívül névvel is megjelölik, ezeket a házszám táblákon is fel kell tüntetni. Az I. tized: (a tervezett *Honvédváros* helyett) *Árpádváros*, a II. tized: *Máriaváros*, a III. tized: *Széchenyiváros*, a IV. tized: (a tervezett *Árpádváros* helyett) *Bethlenváros*, az V. tized: (a tervezett *Kuruczváros* helyett) *Rákóczi város*, a VI. tized: *Erzsébetváros*, a VII. tized: *Kossuthváros*, a VIII. tized: *Szent László város*, a IX. tized: *Szent István város*, a X. tized: *Hunyadváros* nevet kapta. Ekkor mondják ki azt is, hogy a belterületi házakat utcánként újra kell számozni. Az utcák nevét, a tizedek számát és nevét feltüntető táblák a városi pénztár terhére készülnek, a házszám táblák elkészítésének költsége viszont a háztulajdonosokat terheli.

4. Az első hivatalos utcanévek

4.1. Az 1850-es kecskeméti utcanévlajstrom

Köztudomású; hogy az első hivatalos utcanévlajstromok országsszerte 1850-ben készültek, a Bach-rendszer első jelentős megnyilvánulásaként. Összefüggésbe hozható ez az intézkedés a népszámlálással éppúgy, mint az ideiglenes földadó bevezetésével. (Vö. FEKETE 2001: 47). A kiküldött tanácsnokok feladata valószínűleg mindenütt az lehetett, amit a Békés-Csanád megyei császári és királyi törvényszék elnökének utasítása tartalmazott, vagyis: „... a már meglevő utcanéveket össze kell írni, a név nélkülieket el kell keresztelni, a nem megfelelőeket meg kell változtatni” (közli INCZEFY 1970: 130). Egy 1848-ból származó jegyzőkönyvrészlet jól mutatja, hogy erre a munkára égetően nagy szükség volt: „... hogy Sáfár József Ur háza megett, és a Városi községnek volt kéményséprői háza előtt utca több pusztákra, és szőlős kertekbe is lehetvén rajta menni, mely fontos közlekedési út közszerte tudomásra van...” (INCZEFY uo.) – még sincs neve. Gyakran csak körülírással lehetett azonosítani egy-egy utcát. A kecskeméti iratanyagban is bőségesen találunk erre példákat: 1848. március 31-én: „A Budai nagyuttzától a Sétatér felső vége felé keresztül vezető uttza.” Az ilyesfajta nehézkes magyarázat is közrejátszhatott abban, hogy a kecskeméti előljáróság 1847. május 7-én elhatározta, hogy „egy kitűzendő napon mindnyájan összejövén az uttzákat közös egyetértéssel mennyire lehet, nevezzék el.” (Közli BÚZÁS 1990: 7). De még 1848. március 31-én is hiába ült össze a képviselőtestület, nem tudtak megegyezni az utcanévek kérdéseiben. 1848. július 5-én a város közgyűlése létrehoz egy nyolctagú Szépítési Bizottmányt, azzal a céllal, hogy az dolgozzon ki egy hosszabb távra érvényes szabályozási tervet, de a forradalmi események miatt erre már nem kerülhetett sor (JUHÁSZ 1998: 163).

Az első hivatalos utcanévek az 1850. március 12-én tartott tanácsülés alkalmával születtek meg. Végzés: „Az uttzák ugyszinte a piartzok elnevezése iránt már korábban is tetetvén némi előleges intézkedések, tehát az akkor költ irományok használata mellett, az piartzok és a város uttzái következőleg neveztetek el – ugymint a piartzok: *Nagy piac – belső buzapiacz, Külsőbuzapiacz, Szénapiacz. – Halpiacz, Szentháromság tere, Főiskola tere.* Az uttcák az 1-ső tizeden kezdve – *Halasi nagy uttza, Vásári Nagy uttza, Budai nagy uttza, Kőrösi nagy uttza, Csongrádi nagy uttza, Mezei uttza, – Vásári kis uttza, Festő uttza, Kávéház uttza, Dob uttza, Kádár uttza, Uj uttza, Szük uttza, Burga uttza, Kígyó uttza, Bak uttza, Vásársor, Vágó uttza, Hal uttza, Sarlo uttza, Malomköz, Darab*

utza, Piacz utza, Sajó utza, Külbuzapiacz utza, Kápolna utza, Homoki utza, Zug utza, Magos utza, Hegyi utza, Sip utza, Templom utza, Mária utza, Lejtő utza, Szél utza, Rózsa utza, Kanyar utza, Hosszú utza, Olaj utza, Ágas utza, Nyíl utza, Kiskereszt utza, Vásári Tabán – Könyök utza, Páva utza, Déllő utza, Sétatér utza, Séta sor, Nyul utza, Tyukláb utza, Talfái kis utza, Kakas utza, Czimbalmos utza, Kasza utza, Sáska utza, Kiszug – Iskola utza, Budai kis utza, Őz utza, Szarvas utza, Sutu utza, Árok utza, Varjú utza, Galamb utza, Ároksor utza, Borz utza, Tabán sor, Sár utza, Régi iskola utza, Sas utza, Kaszap utza, Körösi utza, Temető utza, Temető kis utza, Zöldkert utza, Orvos utza, Keskeny utza, Für utza, Sárkány utza, Gyík utza, Költő utza, Lakatos utza, Aradi utza, Csondrádi kis utza, Szappan utza, Timár utza, Hemző utza, Szolnoki utza, Fecske utza, Tehén utza, Tavasz utza, Malom utza, Könyves utza, Fűzfás utza, Fehér utza, Kerekes utza, Liliom utza, Folyoka utza, Sarkantyú utza, Nyereg utza, Lovarda utza, Kalap utza, Rigó utza, Kaszárnya utza, Kistemplom utza, Görbe utza, Villa utza, Kapás utza, – Trombita utza, Halasi kis utza, Horog utza, Retek utza, Veréb utza, Forrás utza, Magyar utza, Csóka utza, Szeglet utza, Bárány utza, Tyuk utza, – Csongrádi út, Szöllő sor, Füzes sor, Epres utza, Szentelő utza, Bika utza, Béka utza, Széles utza, – Zsinór utza, Zöldfa utza, Pacsirta utza, Szegedi ut, Magtár sor, Liba sor, Temető sor, Mária sor, Ákátfa utza, Lakos utza, Felsőcserép utza, Alsócserép utza, Fürdő utza, Széktó sor, Közép utza, Kerti sor, – mely elnevezés főnök úr ő nagyságával közölni, s annak idejében az uttzákra felíratni rendeltetik.” (Tan. jk. 1850: 653–5.)

A megyefőnök az utcák elnevezésére tett javaslatot jóváhagyta, egyúttal jelezte, hogy a cs. kir. katonaságra tekintettel németül is ki kell írni azokat. Először vetődött fel az a kérdés is, hogy a köztéri elnevezések, házszámok milyen módon kerüljenek fel az épületekre.

4.2. A három város első hivatalos utcanéveinek névtani vizsgálata

4.2.1. Cegléd és Nagykőrös jellegzetes utcanévei

Mielőtt Kecskemét első hivatalos névanyagát megvizsgálánk, tekintsük át a két szomszéd város legkorábbi utcanévlajstromát. A nagykőrösi lista 130 utcanévet őriz (Pest-Solt megyefőnök), a ceglédi „Rongyos Könyv” (Rongyos Könyv) pedig 86 belterületi nevet tartalmaz, kiegészítve az újbárosi rész ábécé szerinti betűjelzéseivel. A két város névanyagában sok hasonlóság fedezhető fel. A ceglédi utcanévek fele, a nagykőrösieknek csaknem a fele (44,6%) három nagyobb csoportból tevődik össze: a fontosabb létesítmények, objektumok, állatok és az utca alakja, mérete, egyéb sajátossága által motivált nevek alkotják ezeket a csoportokat.

Cegléden a **nevezetesebb létesítmények**, épületek, objektumok a következők: *templom, iskola, városház, temető, kórház, vásár, kút, híd, malom*. Ceglédi sajátosság a *sajtó*, a *műhely*, a *vasút* és a *casino*, hiányzik viszont a *piac*. Nagykőrösön a *Piarc tér*, a *Patika utca*, a *Kőpincze utca*, a *Vadas utca* és a *Gát utca* jelenti a helyi színeket. A ceglédi *Templom utca* Nagykőrösön *Egyház utca*, a *Kórház utca* pedig *Kóroda utca* alakjában használatos. A ceglédi *Szélmalom* párjaként két ízben a *Malom*, egyszer pedig az *Egymalom* szerepel előtagként a nagykőrösi anyagban. GALGÓCZY KÁROLY monográfiája erre magyarázattal szolgál: „A város belterületén, annak különböző részein, az utca

széleken, leginkább pedig az utszák összeszőgellése által alkotott csücskökön még az 1857-ben történt összeírás alkalmával 64 közönséges, úgynevezett száraz malom volt szerteszeljel a városon, melyekben a lakosság igavonó erővel őrölte terményeit" (GALGÓCZI 1896: 112). A ceglédi *Sajtó* a nagykőrösi *Olaj* szónak felel meg, az olajútő, sajtoló foglalkozás lehetett a névadás alapja mindkét esetben.

A hidaknak is bőségeben voltak a nagykőrösiek, nem véletlen tehát a *Híd utca* neve. Ugyanis a várost nyugat-keleti irányban átszelő Kürti-ér ezen az utcán folyt végig. A rajta lévő sok kis híd biztosította a közlekedést. A *Patika utca* Esser Károly híres patikájáról kapta nevét, ahol Arany János is gyakran megfordult kilencévi tanárkodása idején, hogy fejfájás-csillapítót vásároljon. A ceglédi utcanevekből 15, a nagykőrösiekből 17 tartozik ide.

Csaknem ugyanez az arány az állatokról elnevezett utcák esetében is: Cegléden 15, Nagykőrösön 18. Vad- és háziállatok, „költői” és „prózai” állatnevek váltakoznak mindkét városban; például:

Cegléden:	Nagykőrösön:
<i>lúd, szarka, szárcsa, vércse;</i>	<i>liba, szarka, kácsa, csóka;</i>
<i>sas, méh, darázs;</i>	<i>bagoly, gólya, fecske, fűrj;</i>
<i>hollós, hárompacsirta;</i>	<i>holló, pacsirta;</i>
<i>róka, szarvas, nyúl, borz</i>	<i>róka, bika, gyík, kígyó, ürge.</i>

A névanyag harmadik jelentős csoportját az **utca jellegzetes vonásait** megnevező előtagok alkotják (Cegléden 13, Nagykőrösön 22 ezeknek a száma.) Példák Cegléden: *Rövid, Kurta, Kereszt, Szűk, Szoros, Szép, Csinos, Darab, Köz, Kis, Kétház, Homok, Folyó*, Nagykőrösön: *Fertő, Folyam, Pocséta, Vizenyős, Ingovány, Vályog, Homok, Doboz, Ék, Könyök, Patkó, Kereszt, Kis, Régi* előtagokat találhatunk. A kőrösiek között vannak különlegesebbek is: *Gyorskocsi, Zavar, Sötét, Messzelátó, Égett*.

A további csoportok több eltérő vonást mutatnak.

Míg Nagykőrösön jelentős a **földrajzi előtagú** utcanevek aránya: 12,3%, addig Cegléden ez csupán 7%. Alaktani szempontból mégis az utóbbi csoport érdekes. Ugyanis mind a 6 név *-i* képző nélküli alakban szerepel (*Káta utca, Berény utca, Szele utca, Kőrös utca, Vízállás utca, Besnyő utca*), és valamennyi *utca* utótagú. HAJDÚ MIHÁLY Budapest utcaneveinek vizsgálatakor (HAJDÚ 1975: 29–30) arra is kitért, hogy az *-i* képzős földrajzi nevek egyik csoportja funkciótlan (ezek inkább emlékőrzők, nem valódi irányt jeleznek), ezért jobb lenne ezeket képző nélküli formában megőrizni. A fenti ceglédi nevek esetében fordított a helyzet: valódi irányt jelöltek, mégis képző nélküli alakok: közeli települések, határrészek felé vezetnek. Ma közülük csak a *Besnyő utca* őrzi eredeti alakját: a *Vízállás* és *Szele utca* megszűnt, a *Káta utca*-ból *Nagykátai*, a *Berény utca*-ból *Jászberényi*, a *Kőrös utca*-ból *Nagykőrösi út* lett.

A későbbi névállapotokhoz viszonyítva mindkét városban csekély a **személynévi eredetű** utcanevek száma: Cegléden 9, Nagykőrösön 8. A kőrösiek csak az ott lakó személyekről neveztek el utcát, a ceglédiek ezt három esetben tették, viszont már felbukkan két történelmi személynév is: *Mátyás király-é* és *Hunyadi-é*. Keresztnévet használnak az *Árpád, Béla, Mária* és *Dorottya* előtagú utcanevek esetében.

A homogén **névbokrosításra** mindkét városban egy-egy példa akad csupán. Nagykőrösön a *Tabán utca* és *Tabán köz*, Cegléden pedig *Iskola utca* és *Iskola köz*.

A **nevek szerkezetét** tekintve megállapíthatjuk, hogy az *utca* utótag megterheltsége a legnagyobb. Cegléden csaknem kizárólagos, kivétel csupán kettő akad: a *Kis köz* és az *Iskola köz*. Nagykőrösön az *utca* 85 esetben fordul elő, ez 65%. Ezt követi a *köz* 38-szor (29%) Ötször szerepel az *út* – minden esetben szomszédos vagy távolabbi városok, határrészek felé visz –, és két ízben fordul elő a *tér*: *Piarcz tér*, *Városház tere*.

4.2.2. Kecskeméti utcanévcsoportok

A piacok (5): a *Nagy piac* után az **áruféleségek** szerint különböztettek meg négy kisebbet: *Belsőbuzapiac*, *Külsőbuzapiac*, *Szenapiac*, *Halpiac*. Terek (2): *Szentháromság tere*, *Főiskola tere*.

A „**nagy**” utcák (5): *Budai nagy uttza*, *Csongrádi nagy uttza*, *Kőrösi nagy uttza*, *Halasi nagy uttza*, *Vásári Nagy uttza*. A többi utcanévet tizedenként sorolja fel a jegyzőkönyv. Ezek között jellegzetes csoportot képviselnek a „nagy” utcák „**kis**” párfjai: *Budai kis uttza*, *Csongrádi kis uttza*, *Halasi kis uttza*, *Vásári kis uttza*; viszont a *Kőrösi nagy uttza* párja csak *Kőrösi uttza*. A *kis* jelzősök között szerepel a *Temető kis uttza*, amelynek viszont a „nagy” párja hiányzik.

Részben egyezik a *Hal utca* és a *Halpiac*, illetve a *Piac* és a *Piac uttza*.

Nevezetes épület, intézmény vagy intézményszerű **létesítmény** lehetett az elnevezés alapja: az öt *piac*, a *Kávéház uttza*, *Iskola uttza*, *Régi iskola uttza* *Lovarda uttza*, *Kaszárnya uttza*, *Templom uttza*, *Kistemplom uttza*, *Kápolna uttza*, *Malom uttza*, *Malomköz*, *Sajtó uttza*, *Magtár sor*, *Temető sor*, *Temető kis uttza*.

Állatokról kapta nevét a *Bárány uttza*, *Bak uttza*, *Őz uttza*, *Szarvas uttza*, *Varjú uttza*, *Galamb uttza*, *Fecske uttza*, *Für uttza* (*Fürj helyett*), *Sas uttza*, *Rigó uttza*, *Csóka uttza*, *Veréb uttza*, *Pacsirta uttza*, *Sárkány uttza*, *Kígyó uttza*, *Gyík uttza*, *Hal uttza*, *Borz uttza*, *Nyul uttza*, *Páva uttza*, *Kakas uttza*, *Liba sor*, *Tyuk uttza*, *Tyukláb uttza*, *Tehén uttza*, *Bika uttza*, *Béka uttza*, *Sáska uttza*.

Növények ihlették a *Szőlő sor*, *Zöldkert uttza*, *Kerti sor*, *Zöldfa uttza*, *Liliom uttza*, *Füzes sor*, *Epres uttza*, *Fűzfás uttza*, *Ákátzfá uttza*, *Rózsa uttza*, *Retek uttza* nevet.

Foglalkozások, emberi tevékenységek (vagy ebből alakult személynevek) szolgáltak alapul az alábbi nevek esetében: *Költő uttza*, *Festő uttza*, *Czimbalmos uttza*, *Orvos uttza*, *Timár uttza*, *Hemző uttza*, *Kapás uttza*, *Kádár uttza*, *Lakatos uttza*, *Könyves uttza*.

Az utca alakjáról, helyzetéről, minőségéről, a hozzá kapcsolódó tevékenységről árulkodnak a következő utcák: *Uj uttza*, *Szűk uttza*, *Keskeny uttza*, *Hosszú uttza*, *Kanyar uttza*, *Görbe uttza*, *Homoki uttza*, *Magos uttza*, *Hegyi uttza*, *Lejtő uttza*, *Darab uttza*, *Szél uttza* (ti. szélen helyezkedik el), *Vásársor*, *Mezei uttza*, *Sár uttza*, *Szeglet uttza*, *Könyök uttza*, *Horog uttza*, *Sutu uttza*, *Olaj uttza*, *Szentelő uttza* (később *Búzaszentelő*), *Széles uttza*, *Árok uttza*, *Ároksor uttza*, *Ágas uttza*, *Forrás uttza*, *Folyoka uttza*, *Kasza uttza*, *Villa uttza*, *Sarlo uttza*, *Nyíl uttza*, *Zsinór uttza*, *Sarkantyú uttza*, *Közép uttza*, *Sétatér uttza*, *Séta sor*, *Felsőcserép uttza*, *Alsócserép uttza*.

Különböző **tárgyak**, eszközök: *Dob uttza*, *Síp uttza*, *Trombita uttza*, *Nyereg uttza*, *Kalap uttza*, *Szappan uttza*.

Irányjelölők, egy-egy városrészhez, természetföldrajzi elemhez kapcsolódó nevek: *Aradi uttza, Csongrádi út, Szegedi út, Szolnoki uttza, Burga uttza, Mária uttza, Mária sor* (a Mária-hegyhez), *Tabán sor, Vásári Tabán, Széktó sor, Fürdő uttza, Déllő uttza, Vágó uttza* (a vágóhídhhoz vivő utca neve).

Évszakhoz kapcsolódik a *Tavaszi uttza* neve.

Bizonytalan besorolásúak, feltehetően **személynévi** eredetűek: *Fehér uttza, Kerekes uttza, Magyar uttza, Kaszap uttza* (a *Kaszap kút*-hoz visz, és azért kívánczik a személynévi eredetűek közé, mert fennmaradt egy legenda, mely szerint egy bizonyos Kaszap táltos fakasztott vizet a szomjazó város számára.). A *Lakos uttza* valószínűleg elírás, mert néhány évvel később *Lapos* formában kerül elő. A *Hemző utcá*-t a foglalkozásnéviek közé soroltuk ugyan, de valószínűbb, hogy a személynéviéek közé tartozik ez is. Egy 1727-ből származó feljegyzés szerint: „Hemző István háza táján” kellett egy hidat készíteni. (Közli: IVÁNYOSI-SZABÓ 2000b: 342.)

Néhány megjegyzés a besoroláshoz:

Az *Ágas Kasza, Sarkantyú, Villa* előtagú utcákat az utca alakjára emlékeztetők közé soroltuk be, mert a korai térképek világosan mutatják ezeket a formációkat, akárcsak a *Zsinór* és *Nyíl* utcák esetében is. (Az 1907-es változtatásokban olvashatjuk a következőt: „a *Villa uttza* főága”.)

A „nagy-kis” utcapárosok olyan jellegzetesen elágazó utcaszerkezetet őriznek, amelyből az egyik ág jelentősebb, mint a másik. A *Zug uttza*-nak nem párja a *Kiszug*. A *Kiskereszt uttca*-nak viszont nincs nagy párja, mint ahogyan ezt a *Talfái kis uttza*-nak is hiába keresnénk.

Néhány **névbokorra** is ráakadhatunk az első nevek között: pl. a *Csongrádi nagy uttza, Csongrádi kis uttza, Csongrádi út; Sétatér uttza, Sétatér sor*; az *Ároksor utca* és *Árok utca* a homogén, a Lovarda közelében lévő: *Sarkantyú, Nyereg, Lovarda uttza*; az *Őz* és *Szarvas uttza* pedig a heterogén névbokor szép példája.

Időnként (pl. a *Kalap* vagy néhány állatnévi előtag esetén), joggal gyanakodhatunk arra, hogy céh- vagy kocsmacégerről kapta a nevét az utca, de ennek bizonyítása további levéltári kutatást igényel. Egy 1861 és 1870 között keletkezett iratban találtam például az *Aran Páva korcsmá*-t, amely valószínűleg a *Páva utca* nevével hozható kapcsolatba.

Az utótagok megterheltsége tekintetében a következő a helyzet: *piac*: 5 (3,33%), *tér*: 2 (birtokos jelzős szerkezetben) (1,3%), *út*: 2 (1,33%), *uttza*: 127 (84,66%), *köz*: 1 (0,66%), *sor*: 11 (7,33%), *zug*: 1 (1,33%), *tabán*: 1 (1,33%). Az utótagok funkciója szerint: a jelentősebb, távolabbi településre vivő, városon kívüli útszakasz kapta az *út* utótagot (*Csongrádi, Szegedi*). A *sor* Kecskeméten is a csak egyik oldalon beépített utcát jelenti. Szokatlanul kevés a *zug* és a *köz* utótag, holott a korai térképek (1860-as kövezeti vázlaton, 1830-as rekonstruált térképen, 1869/79-es LÁSZLÓ KÁROLY-féle térkép) tanúsítják, hogy a belváros úthálózatának pókhálószerű kialakulásában a zezugos kis utcák-nak is bőven jutott szerep. A *köz* a korabeli kecskemétié számára olyan közterületet jelentett, amelyen keresztül a szőlőkben lehetett kijutni (pl. *Hegedűs köz, Budai köz, Vacsi köz, Vágó köz*), később, a külterületek beépülése folytán ezek is belterületi nevek-ké váltak, a *köz* pedig Kecskeméten is ugyanazt jelentette, amit a más vidéken élő embe- reknek: ’kis keresztutca’-t.

Szintén kecskeméti jellegzetesség az utcák és a terek közötti átmenet: az utcás terek vagy térbővítménnyel rendelkező utcák. Ezeknek számos változata figyelhető meg a belváros szinte minden pontján. Gyakoriak a négyszög, háromszög vagy más alakú kiöblösödések, ún. „utcás terek”, amelyekben tizedkút, szárazmalom vagy bormérőhely állhatott. JUHÁSZ ISTVÁN az utcák és terek szövedékének változatos formáit mutatja be könyvében (1998: 84–92): van itt utcás tér, sarok utca, utca bővítménnyel, útleágazások tere, útelágazások tere, tölcseértér, csillagtér, tömbtér, sarkos tér.

Tabán: Vásári Tabán. Szokatlan, hogy a *Tabán* utótagként szerepel, nem is igazi utcanév ez itt, inkább egy még beépítetlen városrész neve. Ugyanakkor a város másik részén a *Tabán utca*-val is találkozhatunk.

A ilyen kettős névalakok is szokatlanok: *Külbúzapiacz uttza, Ároksor utca, Sétatér sor, Zug utca*. Az első azzal az információval szolgál, hogy az utca a külső búzapiachoz visz, az *Ároksor utca*, a *Sétatér sor*, *Zug utca* pedig a terület beépítettségének fokáról, illetve továbbépítettségéről árulkodik.

Az összevetésből kiderül, hogy mindhárom városban a népi névadás volt jellemző, a köznévi előtagok dominanciájával. Az utca sajátos vonásait visszatükröző nevek a leggyakoribbak: állatok, növények, emberi tevékenységek, az utca iránya fejeződik ki ezekben. Igen csekély számban fordulnak elő személynévi eredetűek. Azok is természetes nevek, hiszen az utcát kezdő házban élők személyneve, egy-egy híres malomtulajdonos vagy kúttulajdonos lehetett a névadó. De az összevetésből az is világosan kitetszik, hogy Kecskemét már a XIX. század elején is különleges vonásokat mutatott az utcanevek szempontjából, s ez valószínűleg településszerkezetéből, városiasabb szemléletéből is adódik. Ez a szemléletbeli különbség egyre erőteljesebben megnyilvánul, időről időre követelve magának a „falusi” jelleg levetését. Itt ez még nem a szavak jelentéskörbeli eleganciájában, választékosságában mutatkozik meg, inkább a névalkotás koncepciózuságában (pl. a *kis–nagy* utca páros használatában), amely gyakorlati szempontból nem válik be. Később akkor közelít majd a három város egymáshoz, amikor a személyekről adott utcanevek divatba jönnek, és az emlékéllítő funkció a név és viselője között fennálló természetes kapcsolatot megbontja.

Térképek:

Kecskemét kövezeti vázlata. Készítette a régi nagy térképről Horváth Farkas városi főmérnök. 1860. BKMÖL XV. 1/a. Km. 1860.

Kecskemét város 1820–32. évi állapotát feltüntető egyesített térkép. Összeállított 1907 június havában Battáry Pál, Kun István és Sárközy István mérnökök térképeiből.

Hornyik János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története című munkájának térképmelléklete. Kecskemét város régi térképe. Összeállított a város 1821, 1822 és 1832. évekből való eredeti térképei alapján. Összeállította és rajzolta Papp László 1923.

Sz. K. Kecskemét városa. A Sziládi Lajos 1869-diki felmérése után, általa készített térkép szelvényekről szerkesztette és rajzolta László Károly városi mérnök. 1879.

Levéltári források:

Kgy. jk.: = BKMÖL Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési jegyzőkönyvei IV. 1903/a.

Tan. jk. = BKMÖL Kecskemét Város Tanácsülési Jegyzőkönyvei IV. 1504/b.

Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok, BKMÖL IV. 1908/b.

Rongyos Könyv = PMLNKO a ceglédi „Rongyos Könyv” (mint a régi és új házszám-mutató 1875/76.) Cegléd város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok. Külön kezelt iratok.

Pest-Solt megyefőnök = PMLNKO Pest-Solt megyefőnökének iratai XVIII. 39/1850.

Irodalom:

ASBÓTH MIKLÓS é. n. Kalocsa településszerkezetének kialakulása valamint a kalocsai városrészek és közterületek nevének változásai. *Kézirat.*

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ 1938. *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599.* Budapest.

BÚZÁS MARGIT 1990. *Kecskemét utcanévei.* Magyar Névtani Dolgozatok 91. sz. Budapest.

ERDÉLYI ERZSÉBET 1978. Nagykőrösi ragadványnevek a 17–20. századból. In: *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából.* Acta I. Nagykőrös. 499–529.

ERDÉLYI ERZSÉBET 1985. *Nagykőrös utcanéveinek története 1850 és 1982 között.* Magyar Névtani Dolgozatok. 56. sz.

ERDÉLYI ERZSÉBET 1997. Utcanévadási szokások az Alföldön a XIX. század közepén. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. Budapest–Miskolc. II. 415–21.

FEKETE JÁNOS 2001. *Kiskunfélegyháza utcanévei.* Kiskunfélegyháza.

GALANTAI FEKETE BÉLA 1927. *Nagykőrös.* Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest.

GALGÓCZY KÁROLY 1896. *Nagy-Kőrös város monographiája.* Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 1975. *Budapest utcanéveinek névtani vizsgálata.* Budapest.

HORNYIK JÁNOS 1927. *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története.* Kecskemét.

INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata.* Budapest.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR 2002/a. Kecskemét története 1541-ig. In: *Kecskemét története 1849-ig.* Főszerk. BÁRTH JÁNOS. Kecskemét. Kecskemét monográfiája. 89–171.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR 2002/b. Kecskemét a kései feudalizmus korában. In: *Kecskemét története 1849-ig.* Főszerk. BÁRTH JÁNOS. Kecskemét. Kecskemét monográfiája. 229–707.

JUHÁSZ ISTVÁN 1998. Kecskemét város építéstörténete. In: *Kecskeméti Füzetek* 8. Főszerk. BÁRTH JÁNOS. Kecskemét.

KÁLDY-NAGY GYULA 1985. *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok.* Pest Megye Múltjából 6. Budapest.

KÁLDY-NAGY GYULA 1977. *A budai szandzsák 1559. évi összeírása.* Budapest.

ERDÉLYI ERZSÉBET